

הרב יצחק אוסטרליץ
כולל אברכים - ישיבת אליהו

האם כותרות סימני השלחן ערוך כתבם הבית יוסף

כידוע ללומד בשלחן ערוך כמעט בכל סימני השלחן ערוך ישנה כותרת לסימן וכותרות אלו נמצאות כבר במהדורה הראשונה של השלחן ערוך בשנת שכ"ה. והנה בעת שאנו עוסקים בעריכת השולחן ערוך השלם מהדורת "מכון ירושלים", הסתפקנו בדברי כותרת אחת בשו"ע והיא באו"ח סימן תר"ה. בכל הדפוסים הראשונים הכותרת היא "מנהג בפרות בערב יום כיפור מנהג של שמות הוא" ומדפוס אמסטרדם שנת תס"ח ואילך הושמטו המילים "מנהג של שמות הוא". והסתפקנו איזה כותרת נכתוב במהדורה החדשה של השו"ע.

אלא דיש לברר האם כותרות הסימנים שבשלחן ערוך נכתבו על ידי מרן הבית יוסף או לא.

והנה הש"ך בחשן משפט סימן שפ"ו ס"ק ד' כתב: דגם הכותרות נכתבו על ידי המחבר בעצמו, יעויין שם.

אמנם בשו"ת שמש צדקה או"ח סימן כ"ג כתב בשם מהר"ש אבוהב ז"ל בעל הדבר שמואל, שקבלה היתה בידו דמה שכתבו בשו"ע דפוס ישן במפתחות הסימנים על סימן תר"ה הוא מדברי מסדרי הסימנים והמפתחות, ולא מדברי המחבר יצא.

וגם בדבריו יש לעיין האם כוונתו לחלוק על דברי הש"ך ולומר דכל כותרות הסימנים הם מדברי מסדרי הסימנים והמפתחות ולא מדברי המחבר, או שרק בסימן תר"ה סבירא ליה דהכותרת היא לא מהמחבר, אבל בעלמא סבירא ליה דכל כותרות הסימנים הם כן מהמחבר עצמו וכהש"ך.

ונפקא מינה טובא איכא בזה, האם יש ללמוד דינים והלכות מדברי כותרות הסימנים. דהנה בשו"ע או"ח סימן קפ"ה איתא בכותרת "לברך ברכת המזון בקול רם ויתר פרטים בברכת המזון". ואי נימא דהכותרת היא מהמחבר עצמו, יש ללמוד מזה הילכתא רבתא, דלא נימא דרך היכא דרוצה להוציא אחרים צריך לברך ברכת המזון בקול רם כמו שכתב המחבר שם בסעיף ג' דיש מי שאומר שבעל הבית עם בניו ואשתו צריך לברך בקול רם כדי שיצאו בברכתו, אלא כוונתו להוסיף ולומר כדברי האחרונים שסבירא ליה שלעולם נכון לברך בקול רם, יעויין במשנה ברורה שם סק"ב דהביא דעה זו מאליה רבה. אך אי נימא דהכותרת היא לא מהמחבר עצמו אלא מדברי מסדרי הסימנים והמפתחות, שוב אי אפשר ללמוד מזה להלכה כלל.

והצגנו שאלות אלו לפני כמה מפוסקי זמנינו ואלו תשובותיהם.

* *

הרב שמואל הלוי ואזנר
רב אב"ד ור"מ זכרון מאיר
בני ברק

הרב שמואל הלוי ואזנר

ב"ה יום עש"ק נחמו תשנ"ט לפ"ק

כבוד ידידינו הרה"ג שלם בתורה ויראה כש"ת מוה"ר יצחק אוסטרליץ לאוי"ט
אחדשה"ט וש"ת

רק היום ראיתי מכתבו אלי מיום ט"ו בתמוז - ואשר שאל בענין הכותרת שלפני
סימני השו"ע של רבינו מהר"י קארו זי"ע ועכ"י - והביא וכו' אם הסימנים ג"כ כ"ק
של רבינו הב"י או לא.

והנוגע כעת בכותרת שלפני סימן ¹²³⁴⁵⁶⁷תר"ה באו"ח בענין הכפרות שבדפוסים
הראשונים כתוב מנהג כפרות מנהג שטות הוא.

בעצם הספק אם הכותרות הם מרבינו בעל השו"ע עצמו כבר עלה הספק בלבי
כמה פעמים, כי רואים שלא כל פעם מתאים הכותרת למה שמבואר בפנים השו"ע -
עכ"פ אין לבנות הלכה על דיוק הכותרת לבד. נולולא דמסתפינא גם אם תמצא לומר
שהוא מרבינו עצמו ודאי דאין ספק ששלטו ידים בכותרות אלה לפעמים].
עכ"פ פשוט דאין להדפיס בסימן תר"ה אחרת ממה שיש בדפוס שלנו בלי סימן
השטות - וכל מעיין בלשון הטור ורא"ש שם יראה בודאי דאין זה דרכו של רבינו
הב"י גם אם ס"ל כהרשב"א.

הריני דוש"ת מצפה לרחמי ה'

שמואל הלוי ואזנר

הרב אליהו בקשי דורון
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

הרב אליהו בקשי דורון

לכבוד הרב יצחק אוסטרליץ שליט"א

חבר מפעל השו"ע השלם

השלום והברכה.

בדבר השאלה כיצד לנהוג בעריכת השו"ע בענין כותרות הסימנים, אם להדפיסם
ואיך להדפיסם כיון שיש הסוברים שלא מרן השו"ע כתבם, ונפק"מ למשקלם להלכה,
נראה לי שבכגון דא כל המשנה ידו על התחתונה, היות ומקובל בידינו השו"ע עם
הכותרות, יש להשאירם בסגנון המקובל, ואם כי יש מי שכתב שלא כתבם המחבר,
עכ"פ לא בקש להשמיטם, נכון להעיר בראש המהדורה את הדעות בזה.

וכבר למדונו רבותינו שגם גירסה שאינה נכונה ואפילו משובשת אין להסירה מלבד
לסוגרה בסוגרים, לפי שאם ננית להוסיף ולגרוע ח"ו לפי הבנתנו, אחריתה מי ישורנו.
ואם זכה השו"ע לכותרות, ונתקבלו, גם אם לא מרן כתבם, יש להם משקל מכריע
שאין למחקו, כך נראה לי, ותשועה ברוב יועץ.

בברכה אליהו בקשי דורון

הרב נתן געשטעטנער

ישיבת טולדין

אבד"ק קרית אגודת ישראל

ור"מ מתיבתא "פנים מאירות"

ישיבת טולדין

בני ברק

בס"ד, קרית אגו"י בני ברק עש"ק מטות מסעי תשנ"ט לפ"ק.

תוצר החכמה

יראה בנחמה בעיר ה' שמה הרה"ג ר' יצחק אוסטרליץ יחי' לאי"ט, בני ברק.

ע"ד שהסתפק שמדפיסים כעת מחדש את השו"ע או"ח, ושם (סימן תר"ה) כתב בדפוסים הראשונים כותרת "מנהג כפרות בערב יוכ"פ מנהג של שטות הוא". והחל מדפוס אמסטרדם שנת תס"ח הושמטו המילים "מנהג שטות הוא" והביא מהש"ך חו"מ (סימן שפ"ו סק"ד) דגם הכותרות נכתבו ע"י המחבר ז"ל, ובשו"ת שמש צדקה (ח"א סימן כ"ג) כתב בשם הרה"ש אבוהב ז"ל שקבלה בידו דמה שנכתב בסימן תר"ה "מנהג של שטות הוא" אינן מדברי מהר"י קארו המחבר ז"ל, אלא דברי מסדרי הסימנים עיי"ש. ומע"כ נ"י מסתפק איך להדפיס כעת עכתו"ד.

הנה דברי מהר"ש אבוהב ז"ל דהלשון "מנהג שטות הוא" אינו מדברי המחבר ז"ל מסתברא מאוד, כי בשו"ע שם כתב רק "שיש למנוע המנהג", וכן בטור שם ובב"י שם כתב שכן הובא מנהג זה בדברי הגאונים הראשונים ז"ל, ולא יתכן לכתוב על זה שהוא מנהג שטות.

ושוב ראיתי בשו"ת שמש צדקה שם שכתב ג"כ ראייה זו עיי"ש. ואף שהשולחן ערוך נדפס בחיי המחבר ז"ל כמה פעמים וכמש"כ בספר אוצר הספרים אות ש' - מכל מקום אין הכרח שהמחבר ז"ל הסכים לנוסח זה, כי השו"ע נדפס בריחוק מקום - בויניציא - ממקום מושב המחבר ז"ל בעיה"ק צפת, ואולי לא הספיק להרגיש בזה.

ועל כן נראה לי נכון שלא להדפיס נוסח זה, אלא שיש לציין למטה בהערה את הנוסח שבדפוסים הקודמים ולהביא את דברי השמש צדקה בזה.

ומה שהסתפק אם יש ללמוד מדברי מהר"ש אבוהב ז"ל דכל הכותרות שבשו"ע אינם מהמחבר ז"ל.

הנה בשו"ת דבר שמואל למהר"ש אבוהב (סימן רנ"ה) כתב ששמע שהב"י ז"ל מסר לתלמידיו כתיבת קיצור ספרו הגדול בית יוסף הלא הוא ספר שולחן ערוך, ויען כי לא אחד היה הרב המסדר לכן נמשכו קצת השינויים בדעות ובנוסחאות עיי"ש, אבל בספר שם הגדולים להרב חיד"א ז"ל (אות ש') כתב דמי יאמין לשמועתו, דנראה פשוט שמרן הקדוש לא יניח ספר שעשאו להורות לכל ישראל ביד תלמידו עיי"ש. ומסתבר מאוד דגם הכותרות נעשו בידי מרן המחבר ז"ל.

חותם בברכת התורה

נתן געשטעטנער

בס"ד, י"ז בתמוז תשנ"ט, צום הרביעי יהפך לנו לששון
כבוד הרה"ג ר' יצחק אוסטרליץ שליט"א חבר מפעל השו"ע השלם
שלום וישע רב

ואחתום בברכה רבה לכת"ר

קיבלתי מכתבו מיום ט"ו בתמוז התשנ"ט, ובו העלה שאלה חשובה, שעלתה בעת שעסקתם בעריכת השו"ע השלם, באשר לכותרות שבראשי סימני השו"ע, האם נכתבו ע"י מרן ז"ל בעצמו, או שמא הבאים אחריו הם שכתבו אותם, להקל על המעיין כדי למצא דברי חפץ.

ויש נפקא מינה טובא בשאלה זו, וכמו שציין כת"ר הי"ו לדוגמא, את הכותרת בשו"ע או"ח (רס"י קפ"ה) כזה"ל: לברך ברכת המזון בקול רם ויתר הפרטים בכהמ"ז. ואם גם הכותרות הם מכתב יד קדשו דמרן ז"ל, יש לנו ללמוד מזה דגם כשאינו מכוין להוציא את הרבים י"ח בברכתו, אלא מברך לעצמו בלבד, ג"כ צריך לברך בקול רם, וכמ"ש האחרונים שכן נכון לעשות.

וכב' הביא את מ"ש הש"ך בחשן משפט (סימן שפ"ו סק"ד) שמרן ז"ל הוא שכתב אותם, ולעומתו ציין למ"ש בשו"ת שמש צדקה או"ח (סימן כ"ג) בשם מהר"ש אברהם ז"ל בעל דבר שמואל, שקבלה היתה בידו דמ"ש בש"ע דפוס ישן על סימן תר"ה, מנהג הכפרות בערב יום כיפור, מנהג של שטות הוא. (שכן היה בכל הדפוסים הישנים, ומדפוס אמסטרדם שנת תס"ח ואילך הושמטו המילים "מנהג של שטות הוא"). הוא מדברי מסדרי הסימנים והמפתחות ולא מדברי המחבר יצא.

והנה אין בידי לע"ע שו"ת שמש צדקה לעיין בדבריו כראוי, אך נראה בפשיטות ממה שכתב כב' משמו, דלא בא לחלוק על הש"ך אלא רק לאותה כותרת בלבד.

והנה ידוע הדבר דכן נסתפקו קדמונינו בציונים שבדברי מרן ז"ל ובדברי הרמ"א ז"ל בהגהותינו לשו"ע, אם הם עצמם כתבו אותם, או לאו. ועיין בשדי חמד בכללי הפוסקים (סימן י"ד או' ד'. ח"ו עמוד 99) שדן בציונים על דברי מור"ם ז"ל וכתב בשם מרן החיד"א ז"ל בברכ"י (סימן ע"ת אות ג') דלא מידי מור"ם ז"ל נגזרו, רק נעשו אח"כ כשנדפסו הש"ע וההגהות פעם אחרת, ונבררו מתוך ספרו דרכי משה, וכ"כ בספרו יעיר און (מער' נו"ן או' ט"ו) ובשירי ברכה אהע"ז (סימן י"א) וכ"כ בזכור לאברהם ח"א (מערכת ט"ב) ומשק ביתי בכללי הפוסקים או' נו"ן, וסמיכה לחיים (סימן י"א דע"א ע"א) מתשו' הגאון חק"ל, ונשמת כל חי ח"א (דף ס"ד ע"ב) אור לי (סימן ס"ד) וכמוהר"א אדאדי (נר"ו) ז"ל בס' ויקרא אברהם (דק"ד או' צ"ב), וע"ע להרב יפ"ל וכל החיים, ולעומתם מדברי מוהר"א לניאדו שבשו"ת בריך משה (סימן כ"ב דפ"ז ע"ד) נראה דקאי בשיטת הכנה"ג שהובא בדברי חיד"א שם ובמש"ב שהם מהרמ"א ז"ל עצמו. וע"ש, עו"כ שמדברי מוהרמ"מ שבשו"ת מוהר"מ מרוטנבורג נר' דפשיטא ליה דהם מהרמ"א ז"ל עצמו. וכ"נ משו"ג (סימן תר"ץ ס"ק מ"ב). וע"ש עוד. ובס' המעלות לשלמה (דכ"ב סע"ב) כ' דמדברי הרב ארח מישור בהקדמתו לדרכי משה (חיו"ד) כ' שאינם מהרמ"א ז"ל וגם כמה פעמים דרכי ציון עוילות ולא ציין יפה. וכבר העיר הש"ך כמה פעמים על המצינים וציין עוד כמה ספרים וע"ש.

ועיין עוד בשד"ח שם (סימן י"ג אות ל"ב (עמוד 97) שם דן על ההגהות שבדברי מרן ז"ל בש"ע, אם מרן בעצמו כתבם וכתב שבספר המעלות לשלמה (דכ"ג אות ג') כ' שההגהות שבתוך דבריו ממש חסר ויתיר תיבה א' או ב', נ"ל שהם ממרן ז"ל גופיה. וראיה מ"ש בא"ח (סימן ג' ס"ז) המטיל מים מן הצופים ולפנים ישב וכו'. והוגה לשון הש"ע ונוסף תיבת "לא" בתוך ב' חצאי לבנה, והוא היפך ממה שהיה כתוב ישב, והוגה לא ישב והגה זו נ"ל שהיא ממרן ז"ל גופיה דמרן ז"ל בכסף משנה הגיה כן בהרמב"ם ז"ל הל' בית הבחירה (פ"ו ה"ט), וע"כ העתיק בזה את לשון הרמב"ם כמו שהוא, ומילת "לא" שהוסיף בכ"מ, הוסיף אותה גם בש"ע בתוך ב' חצאי לבנה, כדי שלא להוסיף ולא לגרוע מלשון הרמב"ם ז"ל. וכדרכו בקדש. ומזה נדון לשאר ההגהות שהן כגון זאת. ושו"כ שאח"ז בא לידו ספר מנחת שמואל על מסכת ברכות,

ובחידושו לר"ע ס"א ע"ב, כתב וז"ל ואח"כ בחיבורו ספק כ"מ חזר בו ופירש דטעות סופר הוא ברמב"ם וצ"ל "לא ישב". וכן הגיה הרמ"א ז"ל בש"ע שם, עכ"ל. וכתב עליו המעלות לשלמה דאחר המח"ר שגה ברואה דאחר שראה ספר כ"מ המוליד הגה זו איך טעה בזה (לומר שהרמ"א הוא שהגיה כן), אתמהה, עכ"ל. והגאון שד"ח ע"ה כתב להליץ בעד הרב מנחת שמואל, דאפשר דס"ל כהט"ז (סימן ג') שסובר שאין הכרח שחיבר הש"ע אחרי הכ"מ, ואפשר שתיקן בכ"מ הנז' אחר שכתב הדין הנז' בש"ע והעתיקו מהרמב"ם כמו שהוא. והרמ"א שבא אחריו תיקן הלשון והוסיף תיבת "לא". והזכיר דברי החיד"א ז"ל שמצא בכמה מקומות שבכס"מ הגיה לשון הרמב"ם, ובש"ע העתיק כנוסחת הספרים בטעות. וגם בזה י"ל כן. וא"ל דשאני דין זה שבכ"מ כתב שמצא בספרים מוגהים שכתוב "לא ישב", ולכן תיקן כן בש"ע, ולא דמי לשאר מקומות וכתב דנראה דא"א לומר כן שאם באמת בשעה שכתב הש"ע כבר ראה גירסת הספרים והוטבה בעיניו, לא היה צריך לכתוב תיבת לא בחצאי לבנה, והו"ל לכתוב בהדיא "לא ישב" ולכן נר' שאין להזניח דברי הרב מנחת שמואל הנ"ל. עכ"ד השדי חמד בזה.

ובס"ד מצאתי תנא דמסייע ליה בענין זה להרב שדי חמד ז"ל, דמיישב לדברי הרב מנחת שמואל דס"ל שהרמ"א ז"ל הוא שעשה את ההגהות שבדברי מרן ז"ל, והוא הרב פרי מגדים בא"ח (סימן ש"ט ס"ג) שמרן ז"ל שם כתב, היו לפניו שני מיני אוכלים מעורבין, ובורר אחד מאחד ומניח (השני כדי) לאכול מיד. עכ"ל הש"ע. והוא מהרמב"ם ז"ל בהלכות שבת (פ"ח ה"ג). אלא שברמב"ם ליתא לתיבות "השני כדי" וכתבו תיבות אלו בש"ע בכתב דק בין שני חצאי לבנה. (וכמ"ש המעלות לשלמה, על ההא דסימן ג' ס"ז הנ"ל). וכתב הפמ"ג, והרב (רמ"א) מוסיף תיבת "השני כדי" ושינה כוונת המחבר והר"מ ז"ל להודיע לנו, דאותו שאינו רוצה עתה הוא כפסולת, וצריך לברור אותו שרוצה לאכול דוקא, וכמ"ש התה"ד. והוב"ד בביאוריה"ל שם ד"ה ומניח השני. וע"ש שמסתפק בדעת הרמב"ם ומרן ז"ל אי סבירא להו כהרמ"א ז"ל בזה, והביא כמה גדולים דמפרשים בדעת הרמב"ם ז"ל, דבשני מיני אוכלין אפילו אכל את מה שלא בירר ומה שבירר בידו הניתו לבו ביום או למחרת שרי, דלא אסרינן זה אלא בבורר פסולת גמור מתוך אוכל, משא"כ הכא דשני מיני אוכלין הן, וכל שבורר כדי לאכול א' מהן לאלתר שרי, וע"ש.

ובאמת הוא מבואר ומפורש בדברי המגן אברהם שם סק"ד, וז"ל ומניח השני וכו'. כונת רמ"א למ"ש הטור דאותו שרוצה לאכול עתה חשוב כאוכל והשני חשוב פסולת, וא"כ צריך לברור זה שרוצה לאכול, ולהניח השני, אבל איפכא לא דהוי כפסולת מתוך אוכל. וכ"כ הת"ה, עכ"ל. והוא ברור וע"ש בלבושי שרד על זה וכן במחצית השקל שם.

הא קמן דהמג"א והפמ"ג ולבושי שרד ומחה"ש, ואחריהם נמשך הביאור הלכה ושאר אחרונים דכולם הבינו שתוספת התיבות הללו הוא מהרמ"א ז"ל ולא מיד המחבר ע"ה, וא"ל דרק בזו הוא דס"ל כן, דהיה להם לפרש בכ"ה ג.

ומ"מ אנו רואים שאותם תיקונים והגהות עשויים באותיות דקות ומוקפות בשני חצאי לבנה. והוא כדי להבחין בין דבר שנכתב ע"י המחבר בעצמו ובכבודו לבין דברים שהוסיפו כדי להבהיר הדברים או כדי לחלוק עליו.

ואולם יש מקום לחלק בין הדברים המובאים בראשי הסימנים, שאותם אנו קוראים בשם כותרות, ובין תיקונים והגהות שבתוך הדברים, שלענין ההגהות יש לומר שאם אכן מרן המחבר ז"ל עשאם ומידו נגזרו, היה לו לתקן את הכתוב שהיד שכתב כך היא שתיקנה או ששינתה כפי הנראה לה, ולמה צריך לתת אותו תיקון תוך מסגר וברית, ולשנות טעמו משאר הדברים, וא"ת שאחר שנדפס השו"ע מצא תיקונים אלו, מ"מ כיון שהגיהם בעשר אצבעותיו, למה כשחזרו להדפיס שינו אותם ההגהות והיה להם לתקן, שהרי בין כו"כ הוצרכו לשנות את הנדפס ולמה להניחם במסגרים. ואם כבר היה להם לעשות כמו התיקונים של הב"י שמרן ז"ל בכבודו חזר והגיה ועשה קונטרס מיוחד וקראו בשם, בדק הבית וחילקם לאותיות וליד כל אות כתב והוסיף ותיקן כיד ה' הטובה עליו. ואשר ע"כ נראה יותר שהתיקונים הללו לא מידו ניתנו, אלא רבינו הרמ"א ז"ל אגב שהגיה עניני ההלכה בהגהותיו הבהירות להביא את שינוי המנהגים, הוסיף ידו והגיה גם את דברי מרן ז"ל באיזהו מקומן, שנראה לו שהוא טעות או שבא להתאים את הדברים, עם מה שפשוט וברור בעיניו שכן ההלכה. וכהוא דסימן שי"ט דהיה ברור לו ששני מיני אוכלין שייך בהם אוכל ופסולת, וע"כ אין לברור אלא את המין שהוא רוצה לאכול עתה. וכמבואר בתוס' ובתה"ד. ולפי שבלשון הרמב"ם ז"ל אין הכרע גמור, ע"כ הוסיף שתי תיבות הנ"ל, למען הסר כל ספק. והיות וההגהות הללו הם מחכם אחר ולא מהמחבר גופיה, ע"כ נתנו אותם בין חצאי לבנה ושינו גם האותיות, כדי להבדיל בין קדש לקדש. [ועיין הקדמת מרן ז"ל לספר בדק הבית שבראש הטור א"ח ויש בה חיזוק למה שכתבתי כאן].

אבל בכותרות אין מקום לטענות אלו, ויש סבירות לומר שמדי מרן ז"ל היתה זאת להקל על הלומדים, שכן כל חיבור השו"ע נעשה כדי להקל על המעינים כידוע. והייתי חושב להוכיח את זה משני סימנים שבשו"ע אהע"ז שבהם לא כתב מרן את הדינים השייכים לאותו סימן, רק כתב שנתבאר דיניהם במקום אחר. והם סימן י"ד. שלא לישא בימי האבל, כותב שזה נתבאר בטור יו"ד סימן שצ"ב. וכן בסימן ע"ב דין המדיר אשתו מליהנות לו, וכתב לעיין ביורה דעה בסימן רל"ה ס"ג. והייתי מדמה שאין שם סעיפים, רק הכותרת בלבד, וחשבתי להוכיח מזה בבירור שמרן ז"ל הוא שכתב את הכותרות. אך כשעיינתי עתה בפנים ראיתי שבשני הסימנים יש בכל א' סעיף אחד, ובו נאמר לעיין ביו"ד וכו'. ומלבד הסעיף הזה יש גם כותרת. ולפ"ז אין ראייה לנ"ד. ואולי יש לעיין בדפוסים הישנים אולי שם זה בצורה אחרת, ואינם מצויים עמי.

והמעין בדברי הש"ך (בסימן שפ"ו) הנז' יראה שהדבר כ"כ היה פשוט בעיניו שהם מעשה ידי מרן ז"ל, עד שלמד מזה הלכה. שבס"ק ד' שם השיג על הסמ"ע שבחינם השיג על הע"ש דס"ל שגרמא וגרמי אינם שוים, והוכיח כן מהראשונים יע"ש. ואח"כ כתב בזה"ל: וגם מלשון המחבר מה שרשם בתחלת הסימן ממה שמדבר הסימן נראה כן, שכתב ורשם, שפ"ו חילוק שבין גרמא לנזיקין לדינא דגרמי וכו', עכ"ל. ואילולי שהיה הדבר ברור לו כביעתא בכותרת, בודאי לא היה מקום ללמוד מזה הלכה, ולדחות בזה דברי הסמ"ע.

ובהיותי בזה ביקר אצלי אחד מבחירי הלומדים בכולל של כסא רחמים ב"ב ידידי וחביבי רבי אפרים כהן נר"ו, ואמר לי שכן ראה בהקדמה של הסמ"ע שכתב בפשיטות כדברי הש"ך הנז'. וז"ל בסוף ההקדמה (והיא נדפסה בתחילת הש"ע ח"מ), ועוד נתתי אל

לבי דהואיל שבדברי המחבר ש"ע והגהות מור"ם הן דברים כללים ויש בכל סימן וסימן כמה דינים וכו'. ואף שכתב המחבר בראש כל סימן ציון פרטי במה הסימן מדבר, הלא ידוע לכל מעיין שאינו מספיק מחמת קיצורו, וגם וכו', עכ"ל.

נמצא דהדבר היה פשוט אצל אותם גדולי עולם הסמ"ע והש"ך שענינם עין הבדולח ראתה כל, וגם היו קרובים בזמן, ובפרט הסמ"ע שהיה תלמיד מהרש"ל ומור"ם ז"ל נמצא שהיה בדורו של מרן ז"ל, ובדאי הידיעה הזאת היתה פשוטה להם בבירור גמור, וע"פ שנים עדים יקום דבר זה, ואין לנו עוד להסתפק בו.

ואם לא די באלה, הנה ידוע שמרן ז"ל פוסק בדרך כלל כשי' הרמב"ם ומציין את לשונו הטהור. ולענין חלוקת הסימנים והסדר הלך אחר רבינו הטור, בכל דבר. ורבינו הטור ז"ל כתב בהקדמתו (כתחילת א"ח) החלק השלישי, סדר מועדות והלכותיהם ומגילה וכו'. וראיתי עוד לעשות סימנים לכל ענין וענין, במלות קצרות, ולכותבם בתחלת הספר במספר במנין, למען היות נקל לבקש כל ענין וענין עכ"ל. והן המה רמזי הטור הידועים שנדפסו בסוף ההלכות בטורים. וזה נותן לנו חיזוק גדול לומר שגם מרן ז"ל יצא בעקבותיו וכתב נושאים לכל סימן וסימן.

והדבר מתחזק עוד ממ"ש מרן ז"ל בעצמו בהקדמתו (כתחילת טור א"ח) וז"ל ולהיות סימני מפתחות ספר הטורים קצרות ביותר, והרוצה לבקש דין אחד, לפעמים לא יוכל להבחין אם הוא בסימן זה או בסימן אחר, או אם מביא אותו דין בעל הספר, לכן ראיתי לעשות מפתחות אחרות, שמזכירין כל הדינים הבאים בסימן ההוא בפרט. ואח"כ כתבתי רמזי כל הדינים וכו'. עכ"ל.

והן התוספות שיש בצידי רמזי הטור שהרחיב הדברים לציין כל הענינים הנזכרים באותו סימן.

ולא נפלאת ולא רחוקה היא שהוא ז"ל עשה גם הכותרות, שהוא מעין מלאכה זו שעשה הטור והרחיבה מרן ז"ל, כי ראו בה תועלת רבה למעיינים, והיא היא.

והנה כב' הזכיר את מ"ש בא"ח (סימן קפ"ה) "לברך ברהמ"ז בקול רם, ויתר פרטים בברהמ"ז". וכתב דאי נימא דהכותרת היא מהמחבר עצמו יש ללמוד מזה הלכתא רבתא. ולא נימא דרך שרוצה להוציא אחרים דצריך לברך ברהמ"ז בקו"ר וכמ"ש המחבר שם בסעיף ג', אלא כונתו להוסיף ולומר כדברי האחרונים דס"ל שלעולם נכון לברך בקול רם. וכמ"ש במשנה ברורה שם סק"ב משם אליה רבה. אך אם הכותרת אינה מהמחבר עצמו אין ללמוד מזה להלכה כלל, עכ"ל.

ויש מקום לומר לכאורה דאחר שהאחרונים לא כתבו ללמוד מכותרת זו שצריך לברך ברהמ"ז בקו"ר. וכמו שלמד הש"ך מהכותרת דסימן שפ"ו בח"מ וכנ"ל. הוי הוכחה דסברי רבנן שאין הכותרות ממרן גופיה, אלא מקום אחר נעשו.

אך אמנם אין מזה ראיה כלל, דלעולם אימא לך שמרן כתב ועשה כותרות הסימנים וכנ"ל. ואפ"ה אין לנו ללמוד מאותה כותרת שצריך לברך ברהמ"ז בקו"ר תמיד, גם כשאנו מוציא אחרים, משום די"ל דמרן ז"ל כתב כן בכותרת לומר דיש פעמים שצריך לברך ברהמ"ז בקול רם, וכמבואר בסעיף ג' שם, יש מי שאומר שבעה"ב עם בניו ואשתו צריך לברך בקול רם כדי שיצאו בברכתו, עכ"ל. ובשלמא אם לא היה מזכיר הדין דקול רם כלל בסעיפים, היה לנו ללמוד מן הכותרת ההיא,

דלכתחילה יברכה בקו"ר אפילו שאינו מוציא אחרים ידי חובתו, אבל השתא דכתבו בא' הסעיפים דין דברהמ"ז בקול רם, י"ל דלזה התכוין בכותרת הנ"ל.

ומעתה ניתנה ראש וניהדר אנפין למה שדן כב' בראשית אמרי, בכותרת דסימן תר"ה שבש"ע א"ח, בדפוסים הראשונים היה כתוב בכותרת "מנהג כפרות בערב יום הכיפור, מנהג של שטות הוא" ומשנת תס"ח (בדפוס אמסטרדם) ואילך השמיטו את התיבות "מנהג של שטות הוא. וצריך בירור היאך לכתוב היום כותרת זו, עכ"ל. ולהלן הביא מ"ש בשו"ת שמש צדקה א"ח (סימן כ"ג) בשם מהר"ש אבוהב ז"ל שקבלה היתה בידו דמ"ש בש"ע ישן במפתחות הסימנים על סימן תר"ה, הוא מדברי מסדרי הסימנים והמפתחות ולא מדברי המחבר יצא ע"כ הלשון שהזכיר כב'. (ואין הספר בידי לדייק את הלשון). ועכ"פ עינינו הרואות שזה קרוב לשלש מאות שנה, שלא כתבו עוד לשון זה ואין פוצה פה ומצפץ, ש"מ קיבלוה לקבלתו של מהר"ש אבוהב ז"ל הנ"ל. ואולי גם מצאו לה חזיוקים נוספים.

וכשמעיינים בטור ובב"י סימן תר"ה, תמצא סיוע לדברי מהר"ש אבוהב ז"ל, דהטור הביא מנהג זה בשם הגאונים באורך, ומבססים שם את המנהג ומיישבים אותו הדק היטב מפסוקים ומדברי חז"ל ולא אמר עליו שום השגה. ומרן ז"ל בב"י כתב שכל זה הובא בדברי הרא"ש ז"ל למס' יומא. וקצתו במרדכי, וגם התשב"ץ כתבו, ואח"ז כתב שהרשב"א ז"ל בתשובה כ' שמנהג זה פשוט בעירנו, אע"פ ששמעתי אנשים הגונים מאשכנז שכל רבני ארצם עושים כן, וגם שמעתי שנשאל רבינו האי, ואמר שכן נהגו, עכ"ז מנעתי המנהג הזה מעירנו, וכתוב בא"ח שהרמב"ן אוסרו משום דרכי האמורי. עכ"ל הב"י.

ומור"ם ז"ל בד"מ (אות ה') כ' שהמנהג פשוט בכל מדינות אלו לעשותו. עכ"ל. והנה גם הרשב"א ז"ל שהוא מקור דברי מרן ז"ל כ' שכן נהגו רבני אשכנז ושכן הורה ר"ה גאון ז"ל, וכתב שעכ"ז הוא ז"ל מנעו מעירו, אך לא כתב שהוא שטות, וגם במ"ש הא"ח משם רמב"ן ז"ל לא נזכר ענין של שטות, ובאמת הוא דבר קשה לומר ע"ד רבוחינו הגאונים לשון שטות ח"ו, והרמב"ן רק נתן טעם שחשש לו משום דרכי האמורי, אבל לשון שטות הוא לשון זלזול, ולא נזכר ולא נרמז בדבריהם כלל. ועיין גם ברמזי הטור שכתב בסימן תר"ה, בזה"ל: סדר כפרה שנוהגין לעשות בערב יוה"כ. ומרן ז"ל הוסיף ע"ז בהאי לישנא: אם נכון למנוע מעשה הכפרות. עכ"ל. הרי שמרן ז"ל בא לאפוקי מדברי רבינו הטור. אך דיבר בלשון זהורית כדרכו בקודש, וע"כ לשון זה שהיה בדפוסים הישנים שמנהג זה הוא שטות, הוא לשון תמוה.

וגם בדברי מרן ז"ל בש"ע שם לא נאמר אלא שיש למנוע מנהג זה, ותו לא מידי. ובודאי שהעיקר כמו שנהגו כבר כל המדפיסים להשמיט התיבות הנ"ל, שראו דברי הדפוס הראשונים ועכ"ז השמיטום, ואיש לא מחה בידים, וכפי הנראה שסמכו ע"ד קבלתו של מהר"ש אבוהב ז"ל שהעיד בנו שכן קיבל וכן עיקר. זה הנלע"ד דלה כמו שהיא. וא"ל אמת ינחנו בדרך אמת, ויושיענו ברחמיו המרובים וחסדיו הפשוטים בשובה ונחת אמן.

מוקירו ומכבדו

ע"ה ש.מ. עמאר